

Ehl-i Hadîs'in İzlerini Taşıyan Bir Mâlikî Fakihî: Muhammed b. İbrâhîm el-Bekkûrî*

Burak AKCA

Öğr. Gör., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Yabancı Diller Yüksekokulu
Lecturer, Gendarmerie and Coast Guard Academy School of Foreign Languages
Doktora Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami Araştırmalar Enstitüsü
PhD Student, Social Sciences University of Ankara Institute for Islamic Studies
Ankara/TÜRKİYE

burak.akca@jsga.edu.tr | orcid.org/0000-0002-7853-5828

Öz

Günümüz tabiriyle sistematik bir hukuk doktrini şeklinde tanımlayabileceğimiz fıkıh mezhepleri, hukukun gerektirdiği tutarlılık ve ilkesellik arayışlarının bir sonucu olarak zaman içerisinde tabii olarak ortaya çıkan yapılardır. Nasları yorumlama yöntemleri bakımından genellikle ehl-i re'y ve ehl-i hadis olmak üzere ikili bir tasnife tabi tutulan bu yapılardan Mâlikî mezhebi, İbn Haldûn (ö. 808/1406) tarafından ehl-i hadis kategorisinde konumlandırılmış olsa da Şâfiî ve Hanbelî ekolü ile kıyaslandığında ehl-i re'ye daha yakın durmaktadır. Ancak gerek ekoller gerekse şahıslar özelinde yapılan bu tür tasnifler, suni tasnifler olup genel bir fikir vermek dışında vakıayı ortaya koymada yetersiz kalmaktadır. Hadis-rey tasnifi üzerinden düşünüldüğünde aynı mezhebe mensup olan fakihler dahi nasları anlama ve yorumlama konusunda farklı yaklaşımlara sahip olabilmekte ve tali meselelerde aralarında metodolojik ayrılıklar görülebilmektedir.

* Bu çalışma Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İslami Araştırmalar Enstitüsü'nde 2021 yılında tamamladığımız "Tertîbu'l-Furûk Adlı Eseri Bağlamında Muhammed b. İbrâhîm el-Bekkûrî'nin Usul Anlayışı" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Geliş/Received: 10.08.2024 | **Kabul/Accepted:** 27.12.2024 | **Yayın/Published:** 30.06.2025

Atf/Citation: Akca, Burak. "Ehl-i Hadîs'in İzlerini Taşıyan Bir Mâlikî Fakihî: Muhammed b. İbrâhîm el-Bekkûrî". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 45 (Haziran 2025), 115-133./Akca, Burak. "A Mâlikî Jurist Influenced by the Ahl al-Hadith: Muḥammad b. Ib-râhîm al-Bakkûrî". *Journal of Islamic Law Studies* 45 (June 2025), 115-133.

<https://doi.org/10.59777/ihad.1531417>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Burak AKCA | CC BY-NC-ND 4.0 International

Nitekim bazıları, kurucu imamlarına olan derin saygılarından dolayı veya mezhebin sistematik dokusunu zedelememeye ve iç tutarlılığı korumaya verdikleri büyük önemden ötürü ya da başka bir sebebe binaen nasları, mezheplerinin genel kabulleri çerçevesinde yorumlarken; bazıları ise doktrin sınırlarını aşma pahasına nasların literal anlamlarını muhafaza etmeyi prensip edinmiştir. Aralarında hoca-talebe ilişkisi de bulunan Mâlikî fukahâsından Karâfî (ö. 684/1285) ve Bekkürî'nin (ö. 707/1308) tikel meselelerdeki görüş ayrılıkları, bu yorum ve yöntem farklılığına güzel bir örnek teşkil etmektedir. Terâcim kaynaklarında hakkında pek bir bilgi bulunmayan ve genellikle Karâfî'nin talebesi olarak anılan Bekkürî'nin günümüze ulaşan tek eseri hocasının *el-Furûk* adlı eseri üzerine kaleme almış olduğu *Tertîbü'l-Furûk* adlı çalışmasıdır. Bekkürî bu eserinde gelecekteki bir Mâlikî fakihi olmanın ötesinde ehl-i hadis ekolünden etkilenmiş bir muhaddis fakih profili sergilemiştir. Mezhep mensubiyeti ile ilgili bir problemi olmasa da söz konusu hadislerin mezhep görüşü ile tearuz eden literal anlamları olduğunda, doktrin dışına çıkmaktan çekinmemiş ve Mâlikî fukahâsının hadis-mezhep uzlaşmasını sağlamak için yapmış olduğu yorumları ikna edici bulmamıştır. Hatta yeri geldiğinde müntesibi olduğu mezhebin imamı olan İmam Mâlik (ö. 179/795) ile dahi tartışabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam hukuku, Tertîbü'l-Furûk, Bekkürî, Karâfî, İbn Abdüsselâm.

A Mâlikî Jurist Influenced by the Ahl al-Hadîth: Muḥammad b. İbrâhîm al-Bakkûrî**

Abstract

The schools of Islamic jurisprudence, which we can define in modern terms as systematic legal doctrines, are structures that naturally emerged over time as a result of the search for consistency and principled reasoning required by law. These schools are typically classified into two categories—ahl al-ra'y (those favoring rational opinion) and ahl al-hadith (those favoring tradition)—based on their methods of interpreting the sacred texts. Although the Mâlikî school is categorized by Ibn Khaldun (d. 808/1406) within the ahl al-hadith tradition, it leans closer to the ahl al-ra'y compared to the Shafi'i and Hanbali schools. However, such classifications, whether pertaining to schools or individuals, are artificial constructs that, beyond providing a general idea, fall short in accurately representing the actual circumstances. Within the framework of the hadith-ra'y classification, even jurists belonging to the same school may have different approaches to understanding and interpreting the texts, leading to methodological divergences on secondary issues. Some jurists, out of deep respect for their founding imams, a strong commitment to not damaging the systematic structure of

** This article is grounded on my master thesis titled "Muhammed b. İbrâhîm al-Baqqurî's Understanding of Usul in the Context of His Work Tertibu'l-Furuk" (Master Thesis, Ankara Sosyal Bilimler University, Ankara/Türkiye, 2021).

their school, or other reasons, interpret the texts within the framework of the general accepted principles of their school. Others, however, prioritize preserving the literal meanings of the texts, even at the cost of exceeding doctrinal boundaries. The differences in opinion on specific issues between Mâlikî jurists al-Qarâfî (d. 684/1285) and al-Bakkûrî (d. 707/1308), who had a mentor-student relationship, serve as a good example of this interpretive and methodological diversity. Muḥammad ibn İbrâhîm al-Bakkûrî, after receiving his initial education in al-Andalus, traveled to Morocco to continue his scholarly pursuits and had the opportunity to meet Shihâb al-Dîn al-Qarâfî in Egypt during a pilgrimage journey. Little information is available about al-Bakkûrî in biographical sources, where he is generally recognized as a student of al-Qarâfî. His only surviving work is the *Tartîb al-Furûq*, a commentary on his teacher's *al-Furûq*. In this work, al-Bakkûrî presents himself not just as a traditional Mâlikî jurist but as a muḥaddith (scholar of hadith) influenced by the ahl al-hadith school. Although he had no issues with his school affiliation, when the literal meanings of hadiths conflicted with the school's views, he did not hesitate to step outside doctrinal boundaries, finding the interpretations made by Mâlikî jurists to reconcile hadiths with their school's views unconvincing. On occasion, he even debated with Imam Mâlik (d. 179/795), the founder of his own school.

Keywords: Islamic law, *Tartîb al-Furûq*, al-Bakkûrî, al-Qarâfî, Ibn 'Abd al-Salâm.

Giriş

Muhammed b. İbrâhîm el-Bekkûrî, İslam hukuku metodolojisine dair olgun ve kapsamlı eserlerin telif edildiği 7./13. yy'ın sonlarında Mağrib coğrafyasında yaşamıştır. Kaynaklarda hakkında çok az bilgi bulunmaktadır ancak günümüze kadar ulaşan yegâne eseri *Tertîbü'l-Furûk* adlı çalışması incelendiğinde, nasıl bir usul anlayışına ve hukuk perspektifine sahip olduğu konusunda genel bir izlenim edinilebilmektedir. Aslında *Tertîbü'l-Furûk*, Karâfî'nin *el-Furûk* adlı mezhep sistematizmini tikeller üzerinden teorize eden eserinin bir tür gözden geçirilmiş hâli olmasına rağmen Bekkûrî bu eseri, farklı görüş ve yaklaşımlarıyla zenginleştirmiştir. Muhaddis-fakih profiline uygun bir yaklaşıma sahip olduğu anlaşılan Bekkûrî, mezheplerin kuruluş aşamalarını tamamlayıp doktriner istikrarın sağlandığı bir dönemde yaşamış olmasına rağmen nas merkezli serbest ictehad yöntemini benimsemiştir. Mezhep-hadis tearuzunda, tercihini hadislerin literal anlamı lehinde kullanarak doktrin dışına çıkmakta bir sakınca görmemiş olması dikkat çekici bir durum olup incelenmeye değer bir konudur. Bu makalede Bekkûrî'nin kısa biyografisine yer verdikten sonra ehl-i hadis ekolünün izlerini taşıyan bu yaklaşım tarzı tahlil edilerek hukukçu kimliği tespit edilmeye çalışılmıştır.

1. Bekkürî'nin Hayatı ve *Tertîbü'l-Furûk* Adlı Eseri

Endülüs'ün doğusunda kalan Tutîle (Tudela) şehrinin Bekîra (بَكْرَة) beldesine nispetle¹ Bekkürî olarak anılan Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrâhîm, *ez-Zeyl ve't-tekmile li-kitâbeyi'l-Mevsûl ve's-Sıla* eserinin muhakkikinin tespitlerine göre 646/1248'de dünyaya gelmiş ve 707/1308'de vefat etmiştir.² Birçok eserde Yekkûra isimli bir beldeye nispetle el-Yekkürî nispetiyle anılmış olsa da bunun bir yazım hatası olması kuvvetle muhtemeldir. Zira ilgili kaynaklar tarandığında Endülüs'te (ي ق ر) maddesinden müştak bir bölge ismine rastlanmamaktadır.

Bekkürî'nin yaşadığı dönem Muvahhidlerin Endülüs hâkimiyetini kaybetmeye başladığı ve Benî Ahmer Devleti'nin temellerinin atıldığı yıllara tekabül etmektedir. 'İkâb savaşındaki büyük yenilginin ardından Muvahhidler sadece Endülüs'te değil aynı zamanda Mağrib coğrafyasında askerî ve siyasi gücünü yitirmişti. Mağrib'de ortaya çıkan otorite boşluğu ise Muvahhidler gibi bir Berberî hanedanı olan Merînîler tarafından doldurulmuştu. Süregelen savaşlar, işgaller ve siyasi çalkantılara rağmen Muvahhidlerden tevarüs eden ilmî ve kültürel ilişkiler Benî Ahmer ile Merînîler arasında devam etmiştir. Bu kapsamda iki bölge âlimleri ve ilim talebeleri arasında karşılıklı rihleler düzenlenmiş, bilhassa Batı'dan Doğu'ya doğru bir yönelim gözlemlenmiştir. Bu minvalde Bekkürî de ilk öğrenimini Endülüs'te aldıktan sonra Merînîlerin hakimiyeti altındaki Merakeş'e yerleşmiş ve ilmî faaliyetlerini orada sürdürmüştür. Zamanla Merînî devlet ricali nezdinde saygın bir konuma sahip olmuş olsa da mütevacız bir hayat sürmeyi tercih etmiştir. Hac ibadetini yerine getirmek için Hicaz'a doğru yola çıktığında önce Mısır'a uğramış ve orada Karâfî'den dersler almıştır. Kaynaklarda ayrıca el-Kâdî eş-Şerîf Ebû Abdillâh Muhammed el-Endelüsî isimli bir hadis hocası olduğu kaydedilmektedir. *Tertîbü'l-Furûk* muhakkıkları Bekkürî'nin hocalarının bu iki isimden ibaret olmaması gerektiğini ve tabakat kaynaklarında Bekkürî'nin diğer hocalarından bahsedilmemesinin onların meşhur kimseler olmamalarıyla izah edilebileceğini belirtirler.³ Aynı şekilde bu kaynaklarda Bekkürî'nin öğrencilerine dair bilgilere de rastlanmamaktadır. Ancak *el-İlâm bi-men halle Merrâkûş ve Ağmât mine'l-'alâm* adlı eserde dönemin hukukçularının bir meselede ihtilaf ettikleri ve üç gün boyunca Bekkürî'nin huzurunda

¹ Bu bölge bazı kaynaklarda "Bekkûr (بَكْرُور)" olarak isimlendirilmiştir. Bk. Burhânuddîn İbrâhîm b. 'Alî b. Muhammed b. Ferhûn İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzehheb fî marifeti 'ayânî 'ulemâi'l-mezheb*, thk. Ebû'n-Nûr Muhammed el-Ahmedî (Kahire: Dârüt-Türâs li't-Tab'i ve'n-Neşr, 2011), 2/316.

² Ebû 'Abdullah Muhammed b. Muhammed b. 'Abdilmelik el-Ensârî el-Evsî el-Merrâkûşî, *ez-Zeyl ve't-tekmile li-kitâbey el-Mevsûl ve's-Sıla*, thk. İhsân 'Abbâs vd. (Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2012), 1/72.

³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrâhîm el-Bekkürî, *Tertîbü furûk'l-Karâfî ve telhisuhâ ve'l-istidrâkû aleyhâ*, thk. el-Meylûdî b. Cum'a vd. (Beyrut: Müessesetü'l-Meârif, 2008), 10.

münazara yaptıkları bilgisi yer almaktadır.⁴ Buradan hareketle Bekkûrî'nin ilmî meselelerin hallinde hakemliğine başvurulacak kadar önemli bir konuma sahip olduğu ve görüşlerinin dikkate alındığı söylenebilir.⁵

Bekkûrî'nin eserlerine gelince; kaynaklarda *Tertîbü'l-Furûk* dışında en çok atıfta bulunulan eseri, Kādî 'Iyâz'ın (ö. 544/1149) *İkmâlü'l-mu'lim bi-fevâidi Müslim* adlı *el-Câmî'u's-sahîh (Sahîh-i Müslim)* şerhi üzerine kaleme aldığı *İkmâlü'l-ikmâl 'alâ kitâbi Müslim* adlı haşiyesidir. İçeriğine vâkıf olamadığımız bu esere Bekkûrî de *Tertîbü'l-Furûk*'unda işaret etmiştir.⁶ Aslında onun muhaddis-fakih kimliğinin bir yansıması olan bu eser, bazı kaynaklarda “muhaddis” olarak anılmasına sebep olmuştur.⁷ Ayrıca biyografisinin yer aldığı kaynakların birinde *Muvatta'* üzerine de bir şerh yazdığı bilgisi bulunmaktadır.⁸ Bekkûrî'ye nispet edilen diğer bir eser ise hocası Karâfî'nin *Tenkîhu'l-fisûl* adlı fıkıh usulü eseri üzerine kaleme aldığı bir şerh çalışmasıdır.⁹ Ancak *İkmâl* gibi bu iki eserin de içeriğine ve yazma nüshalarına ulaşamamaktadır.

Bekkûrî'nin hukukçu kimliğine dair önemli ipuçları sunan ve günümüze ulaşan yegâne eseri *Tertîbü'l-Furûk*'a müellifi tarafından belli bir isim konmamış olması eserin günümüzdeki iki farklı baskısında değişik şekillerde isimlendirilmesine neden olmuştur. Beyrut baskısında eserin ismi *Tertîbu Furûkî'l-Karâfî ve telhîsuhâ ve'l-istidrâku 'aleyhâ* şeklinde kaydedilirken Fas baskısı *Tertîbu'l-Furûk ve'htisâruhâ* adını taşımaktadır. Her iki isimlendirme de müellifin mukaddime bölümünde eseri kaleme alış gayesine yönelik yapmış olduğu açıklamalara dayanmaktadır. Buradaki ifadelerden Bekkûrî'nin *el-Furûk* üzerinde üç farklı çalışma yaptığı anlaşılmaktadır:

a- Tertîb: Bekkûrî ilk olarak *el-Furûk*'un dizilimine ve kurgusuna yönelik bir çalışmada bulunmuştur. Zira onun da belirttiği üzere *el-Furûk*'un müsvedde hâli, çok kısa

⁴ el-'Abbâs b. İbrâhîm es-Semlâlî, *el-İ'lâm bi-men halle Merrâkûş ve Eġmât mine'l-a'lâm*, thk. Abdülvehhâb İbn Mansûr (Rabat: el-Matba'atü'l-Melikîyye, 1998), 8/94-95.

⁵ Bekkûrî'nin biyografisiyle ilgili olarak bk. Muhammed b. Muhammed b. 'Abdullah el-Merrâkûşî, *es-Se'âdetü'l-ebediyye fi't-tarîfi bi-meşâhiri'l-hadrati'l-Merrâkûşîyye*, thk. Ahmed Mütefekkir (Marakeş: Müessesetü Âfâk, 2011), 145-146; es-Semlâlî, *el-İ'lâm*, 4/335-337; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzehebb fi marifeti a'yânî 'ulemâi'l-mezheb*, 2/316; Burak Akca, *Tertîbu'l-Furûk Adlı Eseri Bağlamında Muhammed b. İbrâhîm el-Bekkûrî'nin Usul Anlayışı* (Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslâmî Araştırmalar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 2-10.

⁶ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İbrâhîm el-Bekkûrî, *Tertîbü Furûkî'l-Karâfî ve telhîsuhâ ve'l-istidrâkû 'aleyhâ*, thk. el-Meylûdî b. Cum'a vd. (Beyrut: Müessesetü'l-Me'ârif, 2008), 147.

⁷ Hayruddîn b. Mahmûd ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (b.y.: Dârü'l-İlm li'l-Melâ'în, 2002), 5/297.

⁸ 'Abdülkebîr el-Meczûb el-Fâsî, *Mevsû'atü'l-a'lâmî'l-Mağrib*, thk. Muhammed Haccî (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2008), 2/583.

⁹ Takıyyüddîn el-Makrîzî, *el-Mukaffa'l-kebîr*, thk. Muhammed el-Y'alevî (Beyrut: Dârü'l-Magribî'l-İslâmî, 2006), 8/26; el-Fâsî, *Mevsû'atü'l-a'lâmî'l-Mağrib*, 2/583.

bir süre içerisinde ilim ehli arasında yayılmış ve Karâfî eseri gözden geçirme ve belli bir düzene sokma fırsatı bulamamıştır.¹⁰ Bekkürî'nin dikkat çektiği bu eksiklik *el-Furûk* şârihi İbnü's-Şât (ö. 723/1323) tarafından da dile getirilmiştir. Ancak İbnü's-Şât, *el-Furûk*'un daha anlaşılabilir hâle getirilmesini “zaruri”, eserin tertibinin gözden geçirilmesini ise “hâcî” düzeyde bir gereksinim olarak değerlendirdiği için zaruri olanı hâciye tercih etmiş ve şerhinde eserin tertibine yönelik bir müdahalede bulunmamıştır.¹¹ Bekkürî ise bahsi geçen tertip çalışması kapsamında *el-Furûk*'taki dağınık hâldeki farkları belli konu başlıkları altında toplamış ve esere sistematik bir görünüm kazandırmıştır. Bunun yanı sıra mukaddime bölümünde konu başlıklarını detaylı bir liste hâlinde sunmuştur.¹²

b- Telhîs: İkinci olarak Bekkürî *el-Furûk*'u ihtisar ederek daha öz bir hâle getirmiştir. *Tertîbü'l-Furûk* muhakkiklerinin *telhîs* (özetleme) adını verdiği bu çalışma kapsamında; Karâfî'nin ayrı ayrı ele aldığı bazı farklar birleştirilmiş, tekrara düştüğü ifadelere yer verilmemiş, gereğinden uzun olduğu düşünülen yerler özet olarak sunulmuş ve bazı kısımlar çıkartılmıştır. Neticede *el-Furûk*'ta hacim olarak önemli bir daralma meydana gelmiştir.

c- İstidrâk: Bekkürî'nin *el-Furûk* üzerindeki üçüncü katkısı ise eseri kendi görüş ve kanaatleriyle ve farklı yaklaşım ve itirazlarıyla içerik bakımından zenginleştirmiş olmasıdır. Ayrıca eserde ele alınan hususları daha anlaşılır kılmak için farklı örnekler getirerek ve ek açıklamalar yaparak bazı ilavelerde de bulunmuştur. Bekkürî'nin *istidrâk* adı verilen bu tür ilaveleri, özellikle de müellif Karâfî'ye itiraz ederken kullandığı argümantasyon ve konuları ele alış tarzında, hukukçu kimliğine dair önemli ipuçları vermektedir. Bir sonraki başlıkta bu konu üzerinde ayrıca durulacaktır.

2. Fakih Kimliği ve Hadislere Yaklaşımı

Fıkî bir yorumun diğer bir deyişle re'y ya da ictihadın, hadislerin literal anlamları ile tearuz etmesi durumu, tarihten günümüze fukahâyı ve İslam hukuku araştırmacılarını meşgul eden önemli konulardan biri olmuştur. Mezheplerin teşekkülü ve tekâmülü ile birlikte her bir mezhep birer hukuk doktrini görünümü kazanmış ve büyük oranda iç tutarlılık ve hukuki istikrar sağlanmıştır. Bununla birlikte oluşturulan bu doktriner yapı herkese aynı güveni vermiş değildir. Sayıca az da olsalar belli bir mezhebe müntesip olan bazı fakihler, hadislerin zâhiri ile çelişen mezhep görüşlerini

¹⁰ Bekkürî, *Tertîbü'l-Furûk*, 15.

¹¹ Ebü'l-Kâsım Sirâcüddîn Kâsım b. 'Abdillâh b. Muhammed el-Ensârî el-İşbîlî İbnü's-Şât, *İdrâru's-şürûk 'alâ Envâi'l-furûk (el-Furûk: Envâru'l-burûk fî envâi'l-furûk'un içerisinde)* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 1/6.

¹² Bekkürî, *Tertîbü'l-Furûk*, 15-30.

kabulde tereddüt göstermiş ve bu tür hadisler ile mezhep görüşünü uzlaştırma maksadıyla yapılan yorumları ikna edici bulmamışlardır. Daha çok ehl-i hadîs ekolüne yakın fakihlerin benimsemiş olduğu bu yaklaşımın izlerini Mâlikî ulemâsından Muhammed b. İbrâhîm el-Bekkûrî'de de görmek mümkündür.

Öncelikle belirtmeliyiz ki Bekkûrî, içinde yaşadığı coğrafya itibariyle ehl-i hadîse yabancı değildi. Onun ehl-i hadîs ile ilk teması, Endülüs ve Mağrib bölgelerinde uzun yıllar etkinliğini koruyan zâhirîlik üzerinden gerçekleşmiş olmalıdır. Ehl-i hadîsin uç yorumlarından biri olan Zâhirîlik, Bekkûrî'nin dünyaya geldiği yıllarda son demlerini yaşayan Muvahhidler devleti tarafından resmi mezhep olarak benimsenmişti. Bazı kaynaklar Muvahhidlerin, Mâlikîliğin bölgedeki etkisini zayıflatmak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunduğunu ve Mâlikî ulemâya, kitaplarını yakmaya varan türlü baskılar uyguladığını aktarmaktadır. Bekkûrî'nin Merâkeş'e yerleştiği dönemde ise Muvahhidler devletin bölgedeki siyasi hakimiyeti sona ermiş, onların yerini Merînîler almıştı. Muvahhidlerin aksine Merînîler, Malikîlere iade-i itibarda bulunarak mezhebin bölgedeki etkinliğini tekrardan kazanabilmesi için teşvik edici bir rol üstlenmişlerdi.¹³ Öte yandan Müslümanların Endülüs'teki gerileyişi ve Mağrib coğrafyasındaki siyasi istikrarsızlık, bölge âlimlerinin Doğu ile daha fazla temas kurmasına neden olmuştu. Bu sayede dönemin önde gelen ilim havzalarından olan Mısır, aralarında Eş'arîlik ortak paydası da bulunan Mâlikîler ile Şâfiîler için önemli merkezlerden biri hâline gelmişti. Bir mütekelimûn usulcüsü olan Mısır doğumlu Karâfî, hocası İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249) gibi mütekelimûn usulcülerden ilhamla usul eserleri telif etmeye başlamış ve eserlerinde sık sık Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210) Ebû İshak el-İsferâyînî (ö. 418/1027), İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi Şâfiî ulemâsına atıfta bulunmuştu.¹⁴ Bir hac yolculuğu esnasında Mısır'a uğrayan ve burada Karâfî ile karşılaşan Bekkûrî'nin, bu vesileyle ehl-i hadîsin daha yumuşak bir yorumu olan Şâfiî mezhebinin yakından tanıma fırsatı bulmuş olması muhtemeldir. Bekkûrî'nin *Tertibü'l-fürûk*'ta kendisine en çok atıfta bulunduğu Şâfiî fakihî ise aynı zamanda hocası Karâfî'nin de hocası olan el-İzz b. Abdüsselâm'dır. Aynı bir başlık altında da ele alacağımız üzere İbn Abdüsselâm'ın, Bekkûrî'nin fıkıh düşüncesinin şekillenmesinde ve esnek bir mezhep bağlılığına sahip olmasında etkisi olması muhtemeldir.

¹³ Muhammed İsâ el-Harîrî, *Târîhu'l-Mağribi'l-İslâmî ve'l-Endelüs fi'l-asrî'l-Merînî* (Kuveyt: Dârü'l-Kalem li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1987), 340; 'Abdullah 'Alî 'Allâm, *ed-Devletü'l-Muvahhidiyye bi'l-Mağrib fi 'ahdi'l-Mü'min b. Alî* (Mısır: Dârü'l-Me'ârif, ts.), 309; 'Adnân Muhammed el-Ganî eş-Şâvî, "Tatavvuru'l-'Ulûm 'alâ 'Ahdî'd-Devleti'l-Merîniyye H. 667-759", *Sûrra Men Raâ* 11/41 (2015), 249.

¹⁴ Bk. Ali Hakan Çavuşoğlu, *Irak Maliki ekolü (III.-V. / IX.-XI. yy.)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004), 64; Hafsa Kesgin, "Mâlikî Fıkıh Usûlünün Tarihîsel Süreci", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (Haziran 2020), 524-527.

Bekkürî, içeriğine vâkıf olabildiğimiz tek eseri olan *Tertîbü'l-furûk*'ta, sınırlı sayıdaki fikhî meseleyi hocasının görüşlerine şerh düşerek incelemiştir. Bu sebeple eser, onun fıkıh düşüncesine dair sınırlı bir çerçeve sunmaktadır. Şayet usûle veya fîrû'a dair doğrudan kendi görüşlerini aktardığı kapsamlı bir çalışmaya ulaşılabileseydi, bu konuda daha objektif bir değerlendirmede bulunulabilir ve fikhî derinliğinin boyutları daha iyi anlaşılabilirdi. Yine de kanaatimizce *Tertîbü'l-Furûk*, Bekkürî'nin muhaddis-fakih profili hakkında genel bir izlenim edinmek için yeterli veriyi sunmaktadır.

2.1. Doktrin Dışı Bir Görüşü Benimsemesinde Hadisin Rolü

Bekkürî'nin hadislerin literal anlamlarını esas alarak doktrin dışı bir görüşü benimsemesi, ehl-i hadîs geleneğine yakın fıkıh anlayışının bir yansımasıdır. Örneğin Bekkürî, kadınların şahitliği ile ilgili bir meselede Mâlikî mezhebinin görüşünü bırakarak hadisle amel etmeyi tercih etmiştir. Karâfî'nin *el-Furûk*'ta belirttiği üzere Mâlikî mezhebine göre yalnızca kadınların vâkıf olabileceği (doğum, emzirme, iddet vb.) davalarda en az iki kadının şahitliği gerekmektedir. Bekkürî ise bu tür davalarda tek bir kadının şahitliğini yeterli görmektedir. Öncelikle Mâlikî mezhebinin konuyla ilgili görüşü şu şekilde ifade edilmiştir:

*Bize göre (yalnızca kadınların vâkıf olabileceği davalarda) mutlaka iki kadın şahit olmalıdır. Tek kadın şahit ise yeterli değildir. Zira yeterli olacak olsaydı, bazı durumlarda tek bir erkeğin şahitliği evleviyetle yeterli olmalıydı ki ittifakla böyle bir şey söz konusu değildir. (Dört değil de) İki kadın şahit yeterlidir diyoruz çünkü (bu tür davalarda) kadın şahitlerle yetiniliyor olması bir zaruret gereğidir. Dört kadın şahit istenmesi ise gerçekleştirmesi hedeflenen bu maksadın aksine olacaktır.*¹⁵

Bu açıklamalardan Mâlikî mezhebinin bu görüşüne, nas ve icmâ ile sabit olan bir hükme kıyas yoluyla ulaşıldığı ve makâsîd ilkelerinin de bunu gerektirdiği anlaşılmaktadır. Bekkürî ise bu açıklamaları ikna edici bulmayarak erkeklerin vâkıf olamayacağı konularla ilgili davalarda, tek bir kadın şahidin yeterli olacağını savunan Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) görüşüne meyletmıştır. Onun böyle bir tercihte bulunmuş olmasının sebebi, konuyla ilgili bir hadisin varlığıdır. Bu hadise göre bir kadın 'Ukbe b. el-Hâris'e kendisini ve eşini emzirdiğini, dolayısıyla birbirlerinin süt kardeşi olduklarını

¹⁵ Bekkürî, *Tertîbü'l-Furûk*, 443; Ebü'l-'Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. 'Abdirrahmân el-Mısırî el-Karâfî, *el-Furûk: Envâru'l-burûk fî envâil-furûk* (Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 2009), 4/212-213.

2.2. Fıkḥ Bir Hüküm Gerekçelendirmede Hadisi Merkeze Alma

Bekkürî'nin hadis merkezli fıkḥ anlayışının pratiğe yansıyan diğer bir yönü, fıkḥ bir hükmün gerekçesini ortaya koyarken öncelikle hadise başvurusudur. Tespitlerimize göre *Tertibü'l-Furûk*'ta buna dair iki örnek mesele bulunmaktadır. Birincisi; “berâet-i zimmet asıldır²¹” kaidesine rağmen aleyhte şahitliğin geçerliliğiyle ilgilidir. Bilindiği üzere masumiyet karinesi adı da verilen berâet-i zimmet ilkesine göre; suçluluğu ispat edilene kadar herkes suçtan veya borç gibi bir yükümlülüğün beridir.²² İki şahidin aleyhteki şahitliği ile suçluluğun veya bir yükümlülüğün ispatı ise şahitlerin mahkemede yalan beyanda bulunmayacakları hüsnü zannına dayanmaktadır. Karâfi bu durumu, gâlibin asla takdimi şeklinde tasavvur etmiştir. Yani birçok delille desteklenmiş olan bir hukuk ilkesi (asıl/küllî kaide), şahitlerin dürüstlüğüne duyulan zann-ı gâlip karşısında terk edilmiştir. Karâfi bu istisnâ durumun gerekçesini ise ümmetin bu yön-deki icmâsı ile açıklamıştır.²³

Bekkürî ise burada genel kuralın dışına çıkmış olmasını icmâ ile değil, “muhafeft edilmemesi gereken” (لا يصح خلافه) şeklinde nitelendirdiği “İki şahit getirirsin ya da onun yemini esas alınır.”²⁴ hadisi ile açıklamayı uygun görmüştür. Aslında Karâfi'nin zikretmiş olduğu icmânın temelinde de bu hadis ve benzeri naslar bulunmaktadır. Fakat Karâfi bahsi geçen izahında hadise yer vermezken; Bekkürî, hadisin bu meseleyi anlamada yeterli olacağına ve ilave açıklamalara gerek olmadığına işaret etmiştir.²⁵

Bekkürî'nin bu yaklaşımına dair ikinci örnek mesele ise yolculuk esnasında namaz ve oruç ibadetlerinin edâsı ile ilgilidir. Bekkürî'nin ziyadelerinden olan ve *el-Furûk*'ta yer almayan bu meselede kendisine cevap aranan soru şudur: Yolculuk esnasında Ramazan orucunu tutmak, kazâyâ bırakmaktan daha faziletli olmasına rağmen; neden seferde namazları kısaltmak, tam kılmaktan daha faziletlidir? Bekkürî bu soruyu öncelikle şu şekilde cevaplamıştır:

İkisi (namaz ve oruç) arasındaki fark şudur: Bir ibadetin vakti çıktığında kazâyâ kalmış olur. Vaktinde yerine getirildiğinde ise edâ edilmiş olur. Edâ ise kazâdan daha faziletlidir. Ramazan orucunun vakti Ramazan ayı olduğuna göre (seferde iken kazâyâ bırakılmayıp)

²¹ Ali Haydar Efendi, *Dürrül hükkam şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017), 56-58.

²² Bk. Ali Haydar Efendi, *Dürrül hükkam*, 55-57.

²³ Bk. Bekkürî, *Tertibü'l-Furûk*, 422-423.

²⁴ Uzun bir hadisten alınmış bir ifadedir. Özetle Eş'as b. Kays isimli Sahâbî, birisiyle bir kuyu hakkında tartışmış ve konuyu Allah Resulü'ne arz etmişlerdir. Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem) ise Eş'as b. Kays'a iki şahit getirmesini, aksi takdirde diğerinin yeminine göre hüküm vereceğini belirtmiştir. Bk. Buhârî, “Rehin”, 6.

²⁵ Bk. Bekkürî, *Tertibü'l-Furûk*, 424.

*edâ edilmesi daha faziletlidir. Seferde namaz ise böyle değildir. Zira hem ruhsatla amel edilip kısıtlanabilir hem de kazâya bırakılmadan edâ edilmiş olur.*²⁶

Fakat devamında bu yorumun “Sevabı en çok olanlarınız, amelde en çok yorumlarınızdır.”²⁷ hadisi ile çeliştiğine işaret ederek bunun doğru bir ta’lîl olmadığını belirtmiştir. Zira bu rivayetten; namazı seferde tam olarak kılmanın, kasretmekten daha faziletli olduğu anlaşılmaktadır. Bekkûrî bu durumu Allah Resulü’nün (sallallahu aleyhi ve sellem) uygulamaları ile açıklamanın daha doğru olacağı kanaatindedir ve bu minvalde şunları kaydetmiştir:

*Daha doğrusu şöyle denmesidir: Seferde oruç tutmanın tercih edilmesinin sebebi, Allah Resulü’nün uygulamasının çoğunlukla bu şekilde olmasıdır. Böylelikle hem zimmetteki oruç borcu geciktirilmeden edâ edilmiş hem de hayırlı bir işte acele edilmiş olmaktadır. Oruç, yolculuk bitimine ertelendiğinde ise bu faziletlere erişilememektedir. Yolculukta namazı kasretmenin daha faziletli olmasının sebebi ise Allah Resulü’nün yolculukta namazlarını hep kasretmiş olmasıdır. Ondan farklı bir uygulama nakledilmemiştir.*²⁸

Görüldüğü üzere Bekkûrî, ilk açıklamasının bir hadis rivayeti ile çeliştiğini ileri sürerek onu ikna edici bulmamış ve Allah Resulü’nün uygulamasını esas alarak yeni bir yorum geliştirmiştir. Bu rivayetin kuvvetle muhtemel zayıf -belki de mevzû- olması dahi onu böyle bir tercihte bulunmaktan alıkoymamıştır. Sahih olmasa bile naklî bir delili bu denli öne çıkaran ve aklî delili ise bir o kadar geri plana atan bu yaklaşımı, onun ehl-i hadîs ekolüne olan yakınlığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

2.3. Haber-i Vâhid ile Âyetin Umumunu Tahsisi

Bekkûrî, geçtiğimiz sayfalarda da ifade ettiğimiz üzere mezhep aidiyeti noktasında esnek bir duruşa sahip olan âlimlerdendir. Bilhassa söz konusu hadislerin literal anlamları olduğunda, mensubu olduğu mezhebin imamına dahi muhalefet etmekten çekinmemiştir. Bu bağlamda örnek olarak vefat etmiş olan bir kimse adına kazâ orucu tutulup tutulamayacağı meselesi incelenebilir.²⁹ Karâfî’nin de belirttiği üzere mezhep imamları bu hususta ihtilaf etmiş; İmam Şâfiî (ö. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel’e göre

²⁶ Bekkûrî, *Tertibü’l-Furûk*, 37-38.

²⁷ Kaynaklarda bu lafızlarda (أكثركم ثواباً أجهدكم عملاً) bir hadise rastlamadık. Şâmile programı üzerinden yaptığımız taramada bu rivayetin *Tertibü’l-Furûk* dışında yalnızca Bekkûrî gibi Mağrib ulemâsından olan Venşerîsî’nin (ö. 914/1508) *Uddetü’l-bürûk fî cem’i mâ fi’l-mezhebi mine’l-cümû’i ve’l-furûk* adlı eserinde geçtiğini gördük. Bk. Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ et-Tilimsânî el-Fâsî el-Venşerîsî, *Uddetü’l-bürûk fî cem’i mâ fi’l-mezhebi mine’l-cümû’i ve’l-furûk*, thk. Hamza Ebû Fâris (Beyrut: Dârü’l-Garbîl-İslâmî, 1990). Kanaatimizce Venşerîsî bu rivayeti Bekkûrî’den iktibas etmiş olmalıdır.

²⁸ Bekkûrî, *Tertibü’l-Furûk*, 37-38.

²⁹ Bekkûrî, *Tertibü’l-Furûk*, 134.

vefat etmiş olan bir kimsenin hayattayken tutamadığı oruçlar bir başkası tarafından kazâ edilebilirken, İmam Mâlik'e göre bu mümkün değildir. İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in konuyla ilgili en güçlü delilleri “*Kim oruç borcu olduğu hâlde ölürse, velisi onun adına oruç tutar.*”³⁰ hadisidir. İmam Mâlik ise görüşünü “*İnsan için ancak çalıştığı vardır.*”³¹ âyetinin umumu ile temellendirmiştir. Bekkûrî'nin bu konuya yaklaşımı ise İmam Şâfiî ve İmam Ahmed ile aynı minvaldedir.

Bekkûrî, hadisin literal anlamından yola çıkarak bir başkası adına oruç tutmanın mümkün olduğu kanaatine varmış olmakla birlikte bunun genel fıkıh kaidelerine aykırı olduğunun da bilincindedir. Çünkü oruç iman ve namaz gibi maslahatı, faillerine münhasır olan kulluk vazifelerindendir ve bu tür ibadetlerin bir başkası tarafından yerine getirilmesi normal şartlarda mümkün değildir. Bekkûrî bu kaidenin, İmam Mâlik'in istidlâlde bulunduğu âyetin umumu ile de güçlendiğini belirtmiştir. Ancak yine de mezkûr hadis mucibince orucun, bu kaideden istisna edilmesi gerektiği kanaatindedir. Ona göre bahsi geçen âyetin umumu üzere anlaşılması mümkün değildir. Çünkü “*Kişiyne yalnızca çalıştığı vardır.*” ifadesinin umumundan; vefat etmiş bir kimsenin, arkasından yapılacak olan dua ve istiğfarlardan da faydalanamayacağı anlaşılmaktadır. Halbuki İmam Mâlik de dahil olmak üzere hiçbir âlim böyle bir görüş ileri sürmemiştir. Zira birçok nasta Müslümanlara, kendilerinden önce vefat eden kardeşlerine dua ve istiğfar etmeleri tavsiye edilmiştir. Bu sebeple Bekkûrî, dua ve istiğfar ile tahsise uğramış olan bu umumi hükmün, kazâ orucu konusunda da mezkûr hadisten dolayı tahsis edilmesi gerektiğini ve bu sayede iki delilin arası cemedilmiş olacağını belirtmiştir.³²

Bekkûrî, Kur'an-ı Kerim kıraatinden hasıl olan sevabın meyyite ulaşip ulaşmayacağı meselesinde de benzer bir tavır sergileyerek mezhep dışı bir görüş benimsemiştir. Mâlikî mezhebinin konuyla ilgili genel görüşü “*Kişiyne yalnızca çalıştığı vardır.*” âyetinin umumundan istidlâl ile meyyitin, kendisine hediye edilen kıraat sevabından faydalanamayacağı yönünde iken; Bekkûrî bu konuda da Ahmed b. Hanbel'in görüşünü tercih ederek meyyitin bundan faydalanabileceğini savunmuştur. Tutulmayan oruçların bir başkası tarafından kazâ edilmesi konusunda olduğu gibi burada da mezkûr âyetin umumunun tahsise uğradığına dikkat çekmiş ve kendi çalışması/ameli olmadığı hâlde ittifakla duadan faydalanabilen meyyitin, başkasının kıraatinden hasıl olan sevaptan da faydalanabileceğini ileri sürmüştür.³³ Bekkûrî'nin bu konudaki en temel dayanağı şu hadis-i şeriftir: “*Bir adam Allah Resulü'nün yanına gelerek şöyle dedi: 'Babam haccetmeden öldü.*

³⁰ Buhârî, “Savm”, 41.

³¹ en-Necm 53/39.

³² Bekkûrî, *Tertibü'l-Furûk*, Bk. 134.

³³ Bekkûrî, *Tertibü'l-Furûk*, Bk. 136-138.

Onun yerine haccedeyim mi?" Allah Rasulü buyurdu ki: 'Babanın borcu olsaydı onu ödemez miydin?' Adam 'Evet, öderdim.' dedi. Allah Rasulü buyurdu ki: 'Allah'a olan borç ödenmeye daha layıktır.'³⁴

Bekkûrî aktarmış olduğu bu hadis ile hem meyyitin, kendisi adına yapılan bir amelden faydalanabileceğine hem de kıraati duaya kıyas ederken başvurmuş olduğu analoginin bir benzerinin Allah Resulü tarafından da yapıldığına işaret etmektedir. Bir-biriyle yakından ilişkili olan bu iki meselede Karâfî ve Bekkûrî arasındaki yaklaşım farklılığı dikkat çekicidir. Karâfî mezhep görüşü çerçevesinde, mezkûr âyetin küllî kaide-lerle desteklenmiş olan umumunu savunurken Bekkûrî ise tahsise uğradığı noktada ısrarcı olmuştur. Kanaatimizce bu durum, Bekkûrî'nin ehl-i hadîs ekolünün fıkıh anlayışına olan yakınlığının bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir.

2.4. Delilleri Karşılaştırarak Doktrin Dışı Bir Görüşü Tercihi

Delil merkezli fıkıh anlayışını benimsemiş olan Bekkûrî, *Tertîbü'l-Furûk*'ta fikhî bir meseleyi ele alırken yer yer mezheplerin o mesele hakkındaki görüşlerini ve delillerini nakletmiş ve mezhepler üstü bir bakış açısıyla bu görüşler arasında bir tercihte bulunmuştur. Buna dair dikkat çekici örneklerden birisi kabzedilmeyen bir malın satışının geçerliliğiyle ilgilidir.³⁵ Bu bağlamda Bekkûrî, öncelikle *el-Furûk*'taki ifadeleri özetleyerek İmam Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî'ye göre kabzedilmemiş olan bir malın satılamayacağını, İmam Mâlik'e göre ise bu yasağın yalnızca gıda maddelerine mahsus olduğunu aktarmıştır. Devamında Ebû Hanîfe'nin bu yasaktan gayrimenkulleri istisna ettiğini, İmam Şâfiî'nin ise bu yasağı tüm mallar için geçerli kabul ettiğini belirtmiştir. Ardından İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'nin konuyla ilgili delillerine yer vermiş ve aralarında bir karşılaştırma yaparak İmam Şâfiî'nin görüşünün daha kuvvetli olduğunu ifade etmiştir. İmam Mâlik'in delilini sahâbî kavli ile İmam Şâfiî'nin ise iki farklı hadis ve kıyasla istidlâlde bulunduğunu aktararak şöyle demiştir:

Mâlik'in delili şu sahâbî sözüdür: 'Resulullah (sallallahu aleyhi ve sellem), kabzedilmeden önce gıda maddelerinin satışını yasakladı.' Şâfiî ise hem damâna girmeyen bir mal

³⁴ Ebû 'Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvût vd. (b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 5/285.

³⁵ Bekkûrî, *Tertîbü'l-Furûk*, 370-371.

üzerinden kâr elde edilmesini yasaklayan hadis ile³⁶ hem de kabzedilmeyen malın satımını yasaklayan hadis ile³⁷ amel etmiştir. Ayrıca gıda maddelerine de kıyasta bulunmuştur.³⁸

Bekkürî'nin bu konuda delilleri aktarış üslubundan İmam Mâlik'in görüşünü daha zayıf bulduğu anlaşılmaktadır. Zira bir sahâbî kavlinin karşısına iki hadis ve kıyası konumlandırmıştır. Ancak burada dikkat çekici olan İmam Şâfiî'nin delili olarak işaret ettiği ikinci hadisin metninde "مَنْ ابْتِئَاعَ طَعَامًا فَلَا يَبِغُهُ حَتَّى يَسْتَوْفِيَهُ" ifadesi yer almaktadır ve hususen gıda maddelerinden bahsetmektedir. Dolayısıyla bu hadis aynı zamanda İmam Mâlik'in lehinde bir delil olarak değerlendirilebilirse de Bekkürî buna işaret etmemiştir. Onun, İmam Şâfiî'nin lehinde bir delil olarak aktardığı kıyastan maksadı ise bahsi geçen rivayetlerdeki gıda ürünleriyle ilgili yasağın diğer mallara kıyas edilerek genele teşmil edilmesidir.

Öte yandan Bekkürî'nin ilk olarak işaret etmiş olduğu hadisteki "إِنَّهُمْ عَنْ بَيْعِ مَا لَمْ يَنْتَفِعُوا بِهِ" ifadesi ise herhangi bir ayrıma girmeksizin kabzedilmeyen hiçbir malın satılamayacağına işaret etmektedir. Buradan anlaşılan konuyla ilgili rivayetlerin bir kısmı mutlak iken bir kısmı mukayyedir. İmam Mâlik, mutlakın takyid edilmesi gerektiğini düşünerek mukayyed naslarla amel etmiş ve kabzedilmeyen mal satışıyla ilgili yasağı gıda maddelerine hasretmiştir. İmam Şâfiî ise mutlakı takyide gitmeyerek naslardaki mutlak ifadelerle amel etmiş ve bunun umumi bir yasak olduğu kanaatine varmıştır. Bekkürî ise *el-Furûk*'ta yer alan Mâlikîlerin mezhep görüşü lehinde zikrettikleri argümanları hocası Karâfî gibi ikna edici bulmamış ve *Tertibü'l-Furûk*'a almamıştır. Neticede İmam Şâfiî'nin delillerinin daha güçlü olduğunu belirtmek doktrin dışı bir görüş benimsemiştir.³⁹

3. 'İzz b. Abdüsselam'ın Bekkürî Üzerindeki Etkisi

Tam adı Ebû Muhammed 'İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebî'l-Kâsım es-Sülemî olan İbn Abdüsselâm, 7./13. yy'ın çok yönlü âlimlerindendir.⁴⁰ İbn 'Asâkir ve

³⁶ Burada işaret edilen hadisin aslı şöyledir: عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ لَعَنَ ابْنُ أَبِي حَتْمٍ وَجْهَهُ إِلَى أَهْلِ مَكَّةَ: بَكَرٌ مِمَّنْ يَبِغُ مَا لَمْ يَنْتَفِعْ بِهِ وَرَبِحَ مَا لَمْ يَبْزُضْهُ. Bk. Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1983), 3/70; Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvût vd. (Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Ticârât", 20.

³⁷ Burada işaret edilen hadisin aslı şöyledir: عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ ابْتِئَاعَ طَعَامًا فَلَا يَبِغُهُ حَتَّى يَسْتَوْفِيَهُ. رَأَى إِسْمَاعِيلُ: مَنْ ابْتِئَاعَ طَعَامًا فَلَا يَبِغُهُ حَتَّى يَبْزُضَهُ. Bk. Buhârî, "Büyû", 55.

³⁸ Bekkürî, *Tertibü'l-Furûk*, 370-371.

³⁹ Bekkürî, *Tertibü'l-Furûk*, 371.

⁴⁰ Biyografisi için bk. Tâciüddîn 'Abdülvehhâb b. Takıyyiddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyetti'l-kübrâ*, thk. 'Abdülfezzâh Muhammed el-Hulv (b.y.: Hecer li't-Tıbbâ'a ve't-Tevzî', 1992), 7/209-255; Ebû 'Abdillâh

Seyfeddin el-Âmidî gibi önemli isimlerden dersler almış ve Şihâbüddîn el-Karâfî ve Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267) gibi talebeler yetiştirmiştir. Yaşadığı dönem Doğu'da Moğol, Batı'da ise Haçlılar tehdidiyle birçok âlimin Şam ve Mısır bölgesine hicret ettiği bir zamana tekabül etmektedir. Bu sayede farklı mezheplerden âlimler ve ilim talebeleri birbirlerini daha yakından tanıma ve karşıt görüşleri daha yumuşak bir ortamda inceleme fırsatı bulmuştur. Fiili durum hâlini alan bu çok mezhepli ve kozmopolit toplum yapısı, Zengîler>Eyyûbîler>Memlûkler hâkimiyeti sırasında devletin giderek artan desteğiyle pekişmiş; bu kapsamda ilk olarak çok mezhepli medreseler kurulmuş ve ilerleyen dönemlerde dört mezhepten kadı tayin etme uygulamasına geçilerek hukuk alanında da etkileri görülmüştür.⁴¹ Böyle bir ortamda yetişen ve ilmî faaliyetlerini icra eden İbn Abdüsselâm, bir Şâfiî hukukçusu olarak öne çıkmakla birlikte esnek bir mezhep bağlılığı anlayışı benimsemiştir. Bunda yaşadığı dönemin ve çevrenin ne derece etkisi olduğu ayrı bir araştırma konusu olmakla birlikte, benimsemiş olduğu nas/delil merkezli fıkıh anlayışı ve doktrin dışına çıkmakta bir beis görmeyişi, Bekkûrî için de bir referans teşkil etmiş olabilir. Nitekim İbn Abdüsselâm'a göre fakihler; mezhep imamlarının görüşlerini savunmak için tekellüfe girmemeli, kendilerini bu görüşlerle sınırlandırmamalı ve gerektiğinde deliller doğrultusunda onlara muhalefet edebilmelidirler. O, bu esneklikten yoksun olduğunu düşündüğü mezhep âlimlerini ise taassupla suçlayarak sert bir dille eleştirmiştir. Bu bağlamda *el-Kavâidü'l-kübrâ* adlı eserinde iki farklı yerde şöyle demiştir:

*Ne şaşılacak şeydir ki; mukallid bir fakih, tâbi olduğu mezhep imamının delilinin zayıflığını ve bu zayıflığın hiçbir suretle giderilemediğini görmesine rağmen onu taklit etmeye devam edebilmektedir. Kitâb, Sünnet ve sahih kıyasın desteklediği görüşü bırakıp imâmını taklitte ısrar edebilmektedir. Dahası taklit ettiği imâmını savunmak için Kur'ân ve Sünnet'in zâhirî anlamlarını reddetmeye ve bunları batıl teviller ile yorumlamaya çalışmaktadır.*⁴²

İnsanlar, herhangi bir mezheple kendilerini sınırlandırmaksızın karşılaştıkları âlimlere sorular sorar (ve aldıkları cevaplar mucibince amel ederlerdi) ve kimse de onları yadırgamazdı. Bu durum mezheplerin ve mezhep mutaassıplarının ortaya çıkışına kadar devam etti. Bu mutaassıp mukallidler ise mezheplerinin görüşü delillere uzak olsa bile taklit

Salâhüddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed el-Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dârü Sâdir, 1973), 2/350-352; H. Yunus Apaydın, "İbn 'Abdüsselâm, İzzeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/284-287.

⁴¹ Şahin Khanjanov, *Memlûkler Dönemi Hanefilerinde İctihat ve Taklit Tartışmaları* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 53-82.

⁴² Ebû Muhammed 'İzzüddîn 'Abdulâzîz b. 'Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî, *el-Kavâidü'l-kübrâ (Kavâidü'l-ahkâm fî ilâhî'l-enâm)*, thk. Nezîh Kemâl Hammâd vd. (Şam: Dârü'l-Kalem, 2000), 2/275.

*ettikleri imama, sanki kendilerine gönderilmiş bir Peygambermiş gibi bağlı kalmaya devam ettiler. Bu haktan kopuş ve doğrudan ayrılmaktır. Akıl sahiplerinden hiçbirisi buna razı olmaz.*⁴³

Görüldüğü üzere İbn Abdüsselâm'ın nazarında fukahâ; belli bir mezhebe mensup olsalar bile fikhî meseleleri imamlarının görüşleri çerçevesinde değil, deliller doğrultusunda değerlendirmeli ve mezhepleri, sınırları aşılamaz yapılar olarak görmemelidirler. Bu düşünce, hukuki istikrar ve mezhep içi tutarlılık açısından eleştirilebilir olmakla birlikte kendisinden sonra birçok âlim, açıkça veya zımnen bu düşünceyi benimsemiştir. Kanaatimizce Bekkûrî de gerek İbn Abdüsselâm'ın kitapları gerek Karâfî gibi hocaları kanalıyla onun bu yaklaşımına vâkıf olmuş ve bundan etkilenmiş olabilir.

Bekkûrî ayrıca İbn Abdüsselâm'ın *Kavâidü'l-ahkâm*'da sistematize ettiği maslahat teorisinden de etkilenmiş olmalıdır. Bu etkinin izlerini *Tertibü'l-Furûk*'un giriş bölümünde yer verilen küllî kaidelerde görmek mümkündür. Eserin Fas baskısının muhakiklerinin de dikkat çektiği üzere burada zikredilen genel kaideler *Kavâidü'l-ahkâm*'dan ilham alınmıştır.⁴⁴ İki eserdeki ifadeler karşılaştırıldığında; maslahat ve mefseletin tanımı, maslahatın farklı açılardan taksime tâbi tutulması, iki maslahatın veya mefseletin çakışması durumunda nasıl bir tercihte bulunulacağı gibi hususlarda ciddi benzerlikler olduğu görülmektedir. Misal olarak maslahatın tanımı noktasında Bekkûrî İbn Abdüsselâm'ı takip ederek maslahatı, lezzet ve mutluluk veya bunlara götüren sebepler şeklinde tanımlamıştır.⁴⁵ Aynı şekilde maslahatı; mahalline itibarla dünyevî, uhrevî ve ikisinin beraber bulunduğu maslahatlar; öncelik durumuna itibarla zarurî, hâcî ve tekmiî maslahatlar; meydana gelme ihtimaline itibarla maktu' (kesin), maznun (muhtemel) ve mevhum (kuruntu niteliğinde) maslahatlar şeklinde kategorize ederek İbn Abdüsselâm'ın *Kavâidü'l-ahkâm*'ındaki taksimine benzer bir taksimde bulunmuştur.⁴⁶

Sonuç

Geç dönem Mağrib Mâlikîlerinden Bekkûrî, *Tertibü'l-Furûk* adlı eserinde ele aldığı bazı meselelerde, mensubu olduğu mezhebin görüşünü ve bu görüş lehinde zikredilen delilleri ikna edici bulmamış ve tercihini bu görüşlerle çatıştığını düşündüğü ilgili nasların literal anlamlarından yana kullanmıştır. Ehl-i hadîs ile özdeşleşen bu yorum ve tercih yöntemini kullanmış olması, Bekkûrî'nin bu anlayıştan etkilenişinin bir yansıması olmalıdır. Bekkûrî, mezhepte salâbet yerine esnekliği öngören bu delil merkezli

⁴³ İbn 'Abdüsselâm, *el-Kavâidü'l-kübrâ*, 2/371.

⁴⁴ Muhammed b. İbrâhim el-Bekkûrî, *Tertibü'l-Furûk ve ihtisâruhâ*, thk. Ömer b. 'Abbâd vd. (Fas: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1994), 1/39.

⁴⁵ Bk. İbn Abdüsselâm, *el-Kavâidü'l-kübrâ*, 1/15; el-Bekkûrî, *Tertibü'l-Furûk*, 31.

⁴⁶ Bk. İbn Abdüsselâm, *el-Kavâidü'l-kübrâ*, 38-84; el-Bekkûrî, *Tertibü'l-Furûk*, 31-42.

yaklaşım neticesinde, bazı tikel meselelerde doktrin dışına çıkabilmiştir. Kaynak kısıtlılığı sebebiyle Bekkûrî'nin bu eğiliminin altında yatan sebeplere dair kesin bir değerlendirmede bulunulamasa da mevcut veriler, Şâfiî fakihî İbn Abdüsselâm'ın etkisinin bulunabileceğini düşündürmektedir. Genelde Şâfiî mezhebinin özelde ise İbn Abdüsselâm'ın ehl-i hadîse olan mesafesi ayrı bir araştırma konusu olmakla beraber Bekkûrî, nas-mezhep tearuzunda mezhep dışı bir görüşü benimserken İbn Abdüsselâm'ın mezhep tutuculuğu aleyhindeki söylemlerini ve mukallid fukahâyâ dahi doktrin dışına çıkma salahiyeti tanımış olmasını referans almış olabilir. Öte yandan *Tertibü'l-furûk*'un girişinde yer verdiği maslahat-mefsedet dengesine dair küllî kaideler de İbn Abdüsselâm'ın *Kavâidü'l-ahkâm* adlı eserinden mülhem olmalıdır. Tümellerden beslenen makâsıdî yaklaşım ile nasların tikel ve literal olarak yorumlanmasının Bekkûrî'nin fıkıh düşüncesinde bir araya gelmiş olması dikkat çekicidir. Bu bağlamda ehl-i hadîse yakın isimlerin, makâsıdî yoruma bakışı hakkında yapılacak olan müstakil bir çalışmada Bekkûrî'nin makalemizde yer verdiğimiz görüş ve yaklaşımlarından faydalanılabilir.

Âlimlerin düşünce dünyalarını şekillendiren dinamiklerin çok yönlü ve karmaşık olduğu ve içerisinde yetiştikleri ilmî, fikrî ve sosyokültürel ortamlar, bireysel tecrübeler, duygusal faktörler gibi farklı parametrelerin bulunduğu düşünüldüğünde, Bekkûrî'nin bahsi geçen yaklaşımlarının sebebini yalnızca İbn Abdüsselâm'dan etkilenmesine indirgemek doğru olmayacaktır. Bu bağlamda elimizde somut bir veri olmamasına karşın Endülüs ve Mağrib bölgesinde uzun yıllar etkinliğini sürdüren Zâhirîlik ekolünün, naslara olan literal yaklaşımları ile Bekkûrî'yi etkilemiş olması da bir ihtimal olarak düşünülebilir. Her hâlükârda daha objektif ve net bir değerlendirmede bulunabilmek için Bekkûrî'nin fıkıh usulü ve hadis alanında kaleme aldığı diğer eserlere ulaşılması gerekmektedir. Günümüz İslam hukuku araştırmacılarının bu konudaki gayretleri, Bekkûrî'yi daha yakından tanımak adına literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır kanaatindeyiz.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder./The author declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder./The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnavut vd. 50 Cilt. Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Akca, Burak. *Tertîbu'l-Furûk Adlı Eseri Bağlamında Muhammed b. İbrâhim el-Bekkûrî'nin Usul Anlayışı*. Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslâmî Araştırmalar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- ‘Allâm, Abdullah Alî. *ed-Devletü'l-Muvahhidiyye bi'l-Mağrib fî ‘ahdi'l-Mü'min b. Alî*. Mısır: Dârü'l-Meârif, ts.
- Apaydın, H. Yunus. “İbn Abdüsselâm, İzzeddin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 19/284-287. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Bekkûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrâhîm. *Tertîbü furûkî'l-Karâfî ve telhîsuhâ ve'l-istidrâkü aleyhâ*. thk. el-Meylûdî b. Cum'a vd. Beyrut: Müessesetü'l-Meârif, 2008.
- Bekkûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrâhîm. *Tertîbü'l-Furûk ve ihtisârühâ*. thk. Ömer b. 'Abbâd vd. 2 Cilt. Fas: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûnî'l-İslâmiyye, 1994.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Bigâ. 7 Cilt. Şam: Dâru İbn Kesîr, 5. Basım, 1993.
- Çavuşoğlu, Ali Hakan. *Irak Maliki ekolü (III.-V. / IX.-XI. yy.)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshak es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnavut vd. 7 Cilt. Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Efendi, Ali Haydar. *Dürerül Hükkam Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. 4 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. Basım, 2017.
- Fâsî, Abdulkabîr el-Meczûb. *Mevsû'atu'l-a'lâmî'l-Mağrib*. thk. Muhammed Haccî. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2008.
- Harîrî, Muhammed İsâ. *Târîhu'l-Mağribi'l-İslâmî ve'l-Endelüs fi'l-asri'l-Merînî*. Kuveyt: Dârü'l-Kalem li'n-Neşri ve't-Tevzî', 2. Basım, 1987.
- İbn Abdisselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dimaşkî. *el-Kavâidü'l-kübrâ (Kavâidü'l-ahkâm fî islâhî'l-enâm)*. thk. Nezîh Kemâl Hammâd vd. 2 Cilt. Şam: Dârü'l-Kalem, 2000.
- İbn Ferhûn, Burhânuddîn İbrâhim b. Alî b. Muhammed b. Ferhûn. *ed-Dîbâcü'l-müzehheb fî ma'rifeti a'yânî ulemâi'l-mezheb*. thk. Ebü'n-Nûr Muhammed el-Ahmedî. 2 Cilt. Kahire: Dârüt-Türâs li't-Tab'i ve'n-Neşr, 2011.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnavut vd. 5 Cilt. Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- İbnü's-Şât, Ebü'l-Kâsım Sirâcuddîn Kâsım b. Abdillâh b. Muhammed el-Ensârî el-İşbîlî. *İdrârü's-şürûk alâ Envâi'l-furûk (el-Furûk: Envâru'l-burûk fî envâi'l-furûk'un içerisinde)*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

- Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısrî. *el-Furûk: Envâru'l-burûk fî envâi'l-furûk*. Lübnan: Dârü'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 3. Basım, 2009.
- Kesgin, Hafsa. “Mâlikî Fıkıh Usûlünün Tarihsel Süreci”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48 (Haziran 2020), 505-535. <https://doi.org/10.17120/omu-ifd.721948>
- Khanjanov, Shatin. *Memlükler Dönemi Hanefilerinde İctihat ve Taklit Tartışmaları*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Kütübî, Ebû 'Abdillâh Salâhüddîn Muhammed b. Şâkir b. Ahmed. *Fevâtü'l-vefeyât*. thk. İhsân 'Abbâs. 4 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdir, 1973.
- Makrîzî, Takıyyüddîn. *el-Mukaffa'l-kebîr*. thk. Muhammed el-Y'alevî. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Magribî'l-İslâmî, 2. Basım, 2006.
- Merrâkuşî, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdilmelik el-Ensârî el-Evsî. *ez-Zeyl ve't-tekmile li-kitâbey el-Mevsûl ve's-Sıla*. thk. İhsân 'Abbâs vd. Tunus: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2012.
- Merrâkuşî, Muhammed b. Muhammed b. Abdullah. *es-Se'âdetü'l-ebediyye fî't-tarîfi bi-meşâhiri'l-hadratî'l-Merrâküşiyye*. thk. Ahmed Mütefekkir. Marakeş: Müessesetü Âfâk, 3. Basım, 2011.
- Semlâlî, el-'Abbâs b. İbrâhim. *el-İlâm bi-men halle Merrâküş ve Eġmât mine'l-alâm*. thk. 'Abdülvehhâb İbn Mansûr. 10 Cilt. Rabat: el-Matbaatü'l-Melikiyye, 2. Basım, 1998.
- Sübkî, Tâcüddîn 'Abdülvehhâb b. Takıyyiddîn. *Tabakâtü's-Şâfiyyetti'l-kübrâ*. thk. 'Abdül-fettâh Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Hecer li't-Tıbbâ ve't-Tevzî, 1992.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2. Basım, 1983.
- Şâvî, 'Adnan Muhammed el-Ganî. “Tatavvuru'l-Ulûm alâ 'Ahdî'd-Devleti'l-Merîniyye H. 667-759”. *Sürra Men Raâ* 11/41 (2015), 241-269.
- Venşerîsî, Ebü'l-'Abbâs Ahmed b. Yahyâ et-Tilimsânî el-Fâsî. *Uddetü'l-bürûk fî cem'î mâ fi'l-mezhebi mine'l-cümû'i ve'l-fürûk*. thk. Hamza Ebû Fâris. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1990.
- Zirikî, Hayruddîn b. Mahmûd. *el-A'lâm*. Dârü'l-'İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.